

А. ОРОЗБЕКОВ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮКТҮН НЕГИЗДӨӨЧҮЛӨРҮНҮН БИРИ

*Темирбаева Г, Эшмуратов С.
ЖАМУ, Жалал-Абад ш.*

Аннотация.

Бул макалада кыргыз мамлекеттүүлүгүнө салым кошкон саясий ишмер А.Орозбековдун ишмердүүлүгү тууралуу. Ата-Журт жана анын көз карандысыздыгы үчүн өз заманында кыргыз мамлекеттүүлүгү үчүн күрөшүп келген тарыхый инсандар жөнүндө баяндалат.

Annotation

This article is about politik and statesman A .Orosbekov. Where he put more works for Kyrgyz State . He contested for countrys independence and not only his works and about historical persons who lived in that time.

Абдыкадыр Орозбеков (188

карандысыздыгы үчүн өз заманында кыргыз мамлекеттүүлүгүчүн күрөшүп келген аталарыбыздын бири бүгүнкү биз сөз кылып жаткан белгилүү саясий ишмер Абдыкадыр Орозбеков.

Кыргыз эли үчүн кыйын кезең байыркы жоокерчилик замандан тарта, кийинки доорлорго чейин болуп келди. Ал эми бүгүнкү глобализациянын жана дүйнөлүк түрдүү кризистер учурунда биз үчүн кезектеги сыноолор жаралууда. Мына ушундай сыноолордун бири падышачылык бийлик кулап, Советтик Туркестан түптөлүп, жаткан мезгилде болгон, жана ошол замандагы сыноолордо өлкөнүн, мамлекеттин түзүлүүсүндө кыргыз интеллигенциясы Ю. Абдрахманов, И. Арабаев, А. Сыдыков, И. Айдарбеков, А. Орозбеков, Т. Айтматовдордун ролу эбегейсиз чоң болгон. Кыргызстандын тарых барактарын андан ары карап көрсөк, эң алгачкы совет бийлигинин орносуу Орто Азия элдеринин улуттук өз алдынчалыгына жетүүсү оңойго турбаптыр. Совет доорунда сталиндик репрессияга кабылган коомдук саясий маданий ишмерлер А.Орозбеков, Ж.Абдрахманов, Б.Исакеев, Т.Айтматов, К.Тыныстанов, Б.Солтоноев, А.Сыдыков. 1917-жылы 2-ноябрда «Россия элдеринин улуттук декларациясы» декретинде улуттук саясаттын жаңы түзүлүшү каралган болсо, 1918-жылы Кеңештердин 3-бүткүл Россиялык съездинде «Эзилген элдин, жумушчулардын укуктары декларациясында» федерация негизинде көп улутту социалисттик өлкөнү куруу каралган. Ушул чечимдердин негизинде 1918-жылы Орто Азиядагы элдер Туркестан Автономиялык ССРине бириккен. Ушул эле жылы автономия укуктарынын негизинде Туркестан АССРи, Россия Федерациясынын түзүмүнө кирген. Аймактагы советтик бийликти бекемдөөдө совет өкмөтү тарабынан түзүлгөн (Туркомиссия 8-октябрь 1918-ж.) Туркестандын иштери боюнча комиссия өтө жемиштүү иштеген. Анын түзүмү М. В. Фрунзе, В. В. Куйбышев, Я. Э. Рудзутак, Г. И. Бокий, Ф.И.Голошекин, Ш. З. Элиавалардан турган. Бул комиссия, совет бийлигин орнотуу, түптөө, өзгөчө улуттук маселеде партиялык советтик жетекчилердин кемчиликтерин четтетүүгө көңүл бурган. Комиссиянын шовинисттик саясат жүргүзгөн ишмерлерди четтетүүсү, жергиликтүү элдин өкөлдөрүн башкарууга тартуусу, совет бийлигине ишенимдин артуусуна жана Кыргызстандын аймагындагы совет бийлигинин орноосуна шарт түзүлгөн, ушундай шартта жакшы жөрөлгөлөрдүн болушуна карабай кыргыз эли ыңгайсыз абалда калган, себеби Туркестан АССРинин түзүмүнө кирген кыргыз аймагы төрт областка: Жети-Суу, Сыр-Дарья, Фергана, Самарканд областтарына бөлүнүп калган эле. Бул областтарда кыргыздар улуттук азчылыкты түзүшкөндүктөн, алардын кызыкчылыктарына, жашоо шартына, турмушуна анча көңүл бурулган эмес. Ушуга байланыштуу 1921-жылы Алма-Атадагы кеңеште, Туркестан АССРинин түзүмүндө Тоолуу Кыргыз Республикасын түзүү маселеси көтөрүлгөн. Бирок, бул маселе оң чечилбеди, себеби Жети-Суу жана Сыр-Дарья областтарын Казах АССРине өткөрүү болжолдонгон эле. Эгерде кыргыздар буга чейин бир автономиянын түзүмүндө болсо, эми эки республикага бөлүнүүгө туура келген. Иштин мындай абалына макул болбогон кыргыз интеллигенциясы 1922-ж. мартта Тоолуу Кыргыз областын кыргыздар жашаган уездерди бөлүү менен Тоолуу Кыргыз областын түзүү маселесин кайра коюшкан. 1922-жылы 25-мартта Туркестан коммунисттик партиясынын БК секретарияты Туркестан Республикасынын түзүмүндө Тоолуу Кыргыз областынын түзүлүүсүнө чечим кабыл алынган жана 26-мартта Түрк БАКнин президиуму Тоолуу Кара Кыргыз областын түзүү токтомун бекитти, бирок бул областка Кыргызстандын түндүгү гана кирген. Бул областтын түзүлүү маселесинде ички келишпестиктер болуп, 1922-жылы Сталиндин жеке көрсөтмөсү менен декабрь айында РКП (б) нын БАК ти буга чейинки бардык чечимдерди «туура эмес»- деп табышкан.

Орто Азиядагы контрреволюциячыл күчтөрдү, өзгөчө басмачылык кыймылдарды жоюу менен, андан ары аймакта жашаган элдердин чектерин тактоо мүмкүнчүлүгү пайда

болгон. Келечектеги республикалардын чек араларын тактоодо Туркестан АССРинин өкмөтүндө өзбек, түркмөн, кыргыз бөлүмдөрү иштеп, аймактын этнографиялык түзүмүн тактаган. 1922-жылы 30-декабрда Кеңештердин Бүткүл Россиялык I-сездинде СССРдин түзүлгөндүгү жарыяланды. 31-январь 1924-жылы Кеңештердин II-сездинде СССРдин I-конституциясы кабыл алынган. Ушул съездде Туркестан АССРинин делегациясынын түзүмүндөгү кыргыз делегаттар Кыргызстанга өзүнчө автономиялык бирдикти берүүсүн суранышкан. 1924-жылы сентябрда калктын түзүмүн жана жаңы чек араны тактоо аяктап, кыргыздар Фергана, СырДарья, Жети Суу, Самарканд областтарында 860 миң, мындан башка Памир, Бухара, Батыш Кытай аймактарында 210 миң кыргыз жашагандыгы аныкталган. 1924-жылы 19-октябрда Туркмен АССРи, Өзбек АССРи, Тажик автономиялуу областы, Кара Кыргыз автономиялуу областы (экөөсү РФ курамында), Кара калпак автономиялуу областы Казах АССРинин курамында, түзүмдөрү түзүлгөн. Кара Кыргыз автономиялуу областына мурдагы Туркестан АССРинин Жети Суу областы боюнча: Пржевальск, Нарын, Пишпек уезддери, Наманган уездинин 10 болуштугу, Фергана областына караштуу Кокон уездинин 2 болуштугу, Олуя Ата уездинин 14 болуштугу кирген.

Кара Кыргыз автономиялуу областы түзүлгөндөн кийин өлкөдө совет бийлигинин органдары жана саясий уюмдар түзүлө баштады. 18-октябрь 1924-жылы РКП (б) БКнин саясий бюросу убактылуу Кара Кыргыз автономиялуу областынын революциялык комитетинин жана бюросун бекитти. Кыргыз областтык комитетинин РКП (б) нын биринчи катчысы болуп Михаил Каменский, экинчи катчысы Ю. Абдрахманов, революциялык комитеттин төрагасы И. Айдарбековдор шайланышкан. Революциялык комитеттин алдында түзүлгөн комиссия областтын айыл чарбасын, чек арасын, табигый ресурстарын андан ары иликтөө максатында, ошондой эле Кыргызстанды эффективдүү башкаруу максатында областтын революциялык комитети Пишпек, Каракол, Нарын, Ош, Жалал-Абад округдарын түздү. 1925-ж. 15- январда областтык революциялык комитеттин отурумунда, Кара Кыргыз автономиялуу областынын түзүлүүсү жөнүндө декларация кабыл алынды, жана салтанаттуу түрдө Кыргыз мамлекеттүүлүгү жарыяланды. 16-январь мамлекеттүүлүктүн декларациясынын жарыяланган күнү катары майрам күн катары белгиленген. Мамлекеттик аппаратты түзүүнүн кийинки этабында Кеңештердин учредительдик съездин өткөрүү жана шайлоону өткөрүү зарыл болчу. Жергиликтүү Кеңештерге шайлоолор ийгиликтүү аяктап, 1925-ж. 27- мартта Пишпекте автономиялык областтын учредительдик съезди өз ишин баштаган. 1925-ж. 31- мартта областтык аткаруу комитетинин I-пленумунда дайыма иштөөчү аткаруу комитетинин 11 адамдан турган Президиуму шайланды. Анын төрагасы болуп Абдыкадыр Орозбеков шайланды. Кеңештердин учредительдик съезди кыргыз элинин калыптануусунда жана бекемделүүсүндөтө маанилүү күндөр болуп калды. Кабыл алынган мамлекеттүүлүк кыргыз аймагынын биригүүсүнө, экономикасынын, маданиятынын өсүүсүнө бөлгө жаратты, улуттук кайра жаралууга чоң шарттар түзүлдү. Кийинки мезгилдеги 1925-жылдын 25-майындагы Кара Кыргыз автономиялуу областынын Кыргыз Автономиялуу областы болуп түзүлүшү, 1926-жылдын 1-февралында Кыргыз АССРинин түзүлүшү, ошондой эле 1936-ж. 5-декабрдагы Кыргыз ССРинин түзүлүшү тарыхый окуяларында, Аткаруу Комитетинин Президиумунун төрагасы Абдыкадыр Орозбековдун жана башка Ата Мекенибиздин патриот атуулдарынын кошкон зор салымы дайыма биздин эсибизде сакталып калат.

Адабияттар:

1. Өмүрбеков Т. Улуу инсандардын Кыргызстандын тарыхындагы орду жана ролу. Бишкек 2005-жыл.
2. Ө. Осмонов, А. Асанканов Кыргызстан тарыхы Бишкек 2003-жыл.

3. Кыргыз Совет Энциклопедиясы Фрунзе. 1979-жыл.